

„Föl sem ismernék a rólad készült képek, ha látnák egymást.” – Kiállítás-megnyitó¹

Nietzsche kéretné magát vagy talán még dühös is volna, ha egy olyan galériába invitálnák, ahol a szubjektivitás kerül kiállításra; persze lehet, hogy Nietzsche amúgy is dühös volna. Számára az önarckép valamennyi eleme: az ön, az arc és a kép a dionüszoszi létből kiszakadó álmom, látszat, esetleges individualitás. Vagyis egy olyan művészet, amely kizárólag az *exhibición*, az önmegmutatáson alapul, amely csak a művész szubjektivitását juttatná kifejezésre, szerinte már eleve nem arról beszélne, amiről a művészetnek beszélnie kellene: a dionüszoszi–apollóni viszonyáról, a lét látszat általi megváltásáról.²

Márpedig a portréfestészet és különösen az autoportré elkerülhetetlenül is az önmegmutatáson alapul; ahol a művész épp önnön szubjektivitásának látszataival játszik. Elengedhetetlenül a *személyiség* kerül itt előtérbe: egyrészt az önmegismerés, az énonazonosság megteremtésének kísérleteként: „ez vagyok én”, másrészt a világnak szóló referenciális azonosság vagy azonosíthatóság létrehozásaként: „ez ő”.

Az önarcképben mindenekelőtt a személyiség attribútumai jutnak kifejeződésre. Az önarckép ezért alapvetően a hasonlóságnak, azaz a reprezentációnak van szentelve; annak összes lehetséges aspektusa értelmében. Az önarckép e többes értelemben egyrészt *képzet*: amennyiben egy külső (a saját test) leképezése a belső világban; másrészt *objektíváció*: amennyiben éppen egy belső válik külsővé (műtárggyá); harmadrészt *ábrázolás*: médium, ahol valami valami más révén mutatkozik meg; negyedrészt *megjelenítés*: jelenné tenni valamit, ami időben és térben nincs jelen; és végül *helyettesítés* vagy képviselet: olyasvalami, ami más vagy mások helyett áll.³

Közismert a tükör szerepe az önmagunkról alkotott képzet, az identifikáció megteremtésében. Az önmagunkról szerzett kép újra és újra megerősíti, vagy a változásoknak megfelelően módosítja az én-képet. Egy átváltozás, egy *imago* lehetősége ez, amely a szubjektumban mindig is végbemegy, amikor egy képet önmagáról magáévá tesz.⁴

A tükör az önkonstitúció és az önértelmezés újabb lehetőségeit is megnyitja. A belső és külső korrespondenciájában, önarcképek sorozataként jöhet létre a képi elbeszélés, ami én magam

¹ Elhangzott 2015. április 2-án a „Föl sem ismernék a rólad készült képek, ha látnák egymást.” (Fodor Ákos) című kiállításon a Nádor Galéria Art&Med Kulturális Központban.

² „Minthogy a szubjektív művészt mi csak rossz művészként ismerjük, s a művészet minden válfajában és minden fokán legelsőbbben és mindenekelőtt is a szubjektum leküzdését, az »éntől« való szabadulást és minden individuális akarat és vágyakozás elhallgatását követeljük meg, sőt hisszük, hogy objektivitás, érdek nélküli tiszta szemlélet híján még a legcsekélyebb valóban művészi termék sem állítható elő.” Friedrich Nietzsche, *A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986. 56. o.

³ Vö. Bernhard Waldenfels, „Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai”, in Biczó Gábor (szerk.) *Az Idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, Debrecen, Csokonai, 2004. 92. skk. o.

⁴ Lásd Jacques Lacan, „A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogy ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra”, *Thalassa*, (4) 1993. 2. 5–11. o.

vagyok.⁵ A kiállítás dialogikus terében pedig, amelyben az én és képe felcserélhető pólusokként vannak jelen, nyelvileg is kiterjedtebbé válik alanyiságom.⁶

Az önarcképek azonban a szubjektum szétszóródásának kifejezőivé is válhatnak, esetleges szubjektumpozíciók alakváltozataivá, olykor akár egy ideológia – lásd művészeti – kiszolgáltatottjává; amennyiben az ideológiák feladata éppen az lenne, hogy az emberekből szubjektumot szerkesszen.⁷

Ebben a viszonyban – amikor önmagunkat kívülről próbáljuk megragadni, vagyis mint másikat, vagy mint egy dolgot – óhatatlanul is ott lappang az elidegenülés, ahogy Sartre mondaná, a rosszhiszeműség, az önmagunk előli menekülés lehetősége is.⁸ Az sem lehetetlen ekkor, hogy idegen arcként tekintsünk önmagunkra.⁹ De az önarcképemen meg is hamisíthatom magam, vagy mutatkozhatom olyannak, amilyen lenni szeretnék, amilyen egyáltalán nem vagyok. Ilyenkor az önarckép *image*, imagináció, *színlelés* vagy *alakoskodás*.

Ha azonban „az arc a lélek tükre”, vagy ha „minden az arcunkra van írva”, akkor minden egyes önarcképben egy *mores anumumque*-t, egy lélek kifejeződését kell látnunk. És mivel az önarcképek csak a másik emberrel való viszonyukban kapják meg ezt a jelentést, ezért az önarckép egyúttal egy etikai viszony is.¹⁰

De az önarckép – amely mindenekelőtt portré¹¹ – nemcsak a személyiséggel hozható kapcsolatba, hanem a puszta *személlyel* vagy az abszolút szubjektummal is. Az *exhibitio* ekkor már nem önmegmutatás, hanem az *önmagaság* megmutatása.

„Gondolj magadra, és figyeld meg, hogyan teszed ezt.” Az önmagadra irányuló figyelem aktusában a szubjektív mozzanat vizsgálódásod tárgyává, objektív mozzanattá válik. Ha figyelmed újra az öntételezésre irányítod, vagyis arra, ami az előző aktusban a szubjektív mozzanat volt, akkor ebben a tudatban újra csak objektum vagy önmagad számára; és ezt a végtelenségig ismételheted. De létezik a tételező tudaton kívül is egy tudat, amelyben a szubjektív mozzanatot már nem tudod elválasztani az objektív mozzanattól, amelyben a kettő egy és ugyanaz. Ez gondolkodásod tudata, amely nem más, mint egy cselekvés, belső

⁵ Vö. Kenneth J. – Mary M. Gergen, „A narratívumok és az én mint viszonyrendszer”, in Thomka Beáta – László János (szerk.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2001. 77–119. o.

⁶ Lásd Émil Benveniste, „Szubjektivitás a nyelvben”, in Bókai Antal – Vilcsek Béla (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris, 2002. 59–64. o. és Catherine Belsey, „A szubjektum megszólítása”, *Helikon*, 41. 1995. 1–2. 14–39. o.

⁷ Vö. Louis Althusser, „Ideológia és ideológiai államapparátusok”, in Kiss Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.) *Testes könyv 1.*, Szeged, Ictus, JATE, 1996. 373–412. o.

⁸ Vö. Jean-Paul Sartre, *A lét és a semmi. Egy fenomenológiai ontológia vázlatja*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. 81. o.

⁹ „Ahogy Ernst Machhal történt, aki Bécsben felszállván a villamosra, a másik oldalon egy »lezüllött iskolamestert« látott egyazon ütemben felszállni, anélkül, hogy felfogta volna, önmagát látta a tükörben.” Manfred Frank, „Miért vagyok én én? Kérdés gyerekeknek és felnőtteknek”, *Passim*, XI. 2013. 1. 8. sk. o.

¹⁰ Vö. Emmanuel Lévinas, „Az arc és a külső”, in Uő. *Teljesség és végtelen*, Pécs, Jelenkor, 1999. o. 155–212. o.

¹¹ Vö. „Mindén portré önarckép.” Jean-Luc Nancy, *A portré tekintete*, Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft., 2010. 18. o.

tevékenység, „amely valami rajta kívül lévőre irányul, ugyanakkor visszatér önmagába és önmagára”.¹²

Az értelem egy bizonyos megszakadásával érintkezünk itt, az értelemmel az érezni, az érinteni értelmében.¹³

A filozófia eredendően érzés. Az érzés határai a filozófia határai.¹⁴

Ez az a pont, ahol a portré a művészet által megvalósított vagy meghaladott filozófiává válik. Létrehozásának szándéka a fogalmi reflexió korlátairól árulkodik, a folyamatról, mely során a filozófiának művészetté kellett válnia.

Az önmegaság kiállításában a hasonlóságnak már nincs köze a felismeréshez, ezért a reprezentáció jelentésspektusai is átértelmeződnek. Itt nem áll rendelkezésre egy világos és elkülönített képzet, amely tükörképként a külső felől a belső időviszonyaiba rögzülhetne; hiszen itt éppen a belső kiterjedéséről van szó. A tükör megmutatja az ábrázolás tárgyát, a portrén azonban épphogy nem a tárgy, hanem a szubjektum kerül felmutatásra. A portrét ekkor lényegtelen, hogy kit ábrázol: a portré az „akárki,” a „benne lét”, az „itt-lét”.

A portré tárgyával szembeni viszonyt már nem az emlékezet motiválja, hanem a felejtés, nem az állítás, hanem a tagadás, nem a meglét, hanem a hiány. És a hasonlóság éppen e hiány által jelenik meg.

A portré a kívüli bensődlegessége, amely megfelelő környezetet teremt egy szubjektum érkezéséhez és jelenlétéhez, vagyis egy benső kívüliségének.¹⁵

A portré természetének ökológiai értelme sejlik fel itt, mely szerint a portré nem más, mint találkozás egy olyan jelennel, amit meg kell őriznem a magam számára éppúgy, mint mások számára, hogy valamennyien átélhessük benne az önmegaság másikja mellett a másik önmegaságát is.

A portré az önmagát tapasztalás tapasztalatát nyújtja. Önmagunkat tapasztalni egy érzetet, érzést jelent, ahogy érintjük önmagunkat. Érinteni azonban mindig csak kívülről lehet. E kívülség mindenkor feltétele pedig a kiterjedés.¹⁶

A portré tekintetében tehát egyszerre érzem magam gondolatnak és kiterjedésnek.¹⁷ A portré a megtestesült lélek, melynek tekintetében testként tapasztalom meg lelkem kiterjedését.¹⁸

¹² Lásd Johann Gottlieb Fichte, „Kísérlet a tudománytan új kifejtésére”, in Uő. *Válogatott filozófiai írások*, Budapest, Gondolat, 1981. 131–145. o.

¹³ Vö. Jean-Luc Nancy, *Corpus*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2013. 91. o.

¹⁴ Novalis, „Fichte-stúdiók”, *Gond*, 1998. 17. 17. o.

¹⁵ Vö. Jean-Luc Nancy, *A portré tekintete*, Budapest, Műcsarnok Nonprofit Kft., 2010.

¹⁶ Vö. Jean-Luc Nancy, *Corpus*, 87–116. o.

¹⁷ „[A] kiterjedés módusza [a test] és e módusz ideája [lélek] egy és ugyanaz a dolog, de kétféleképpen kifejezve.” Lásd Spinoza, *Etika*, Budapest, Osiris, 1997. II. könyv, 7. tételhez fűzött megjegyzés.

És ha végeredményben a portré tekintetének a testet, az érzéshez, az érintéshez van köze, akkor talán most már Nietzsche arcán is megjelenhetne egy halvány mosoly.¹⁹

¹⁸ Vö. Jean-Luc Nancy, *Corpus*, uo.

¹⁹ „Azt mondd: »Én« – és büszke vagy szavadra. Mégis nagyobb, amiben hinni nem akarsz – a tested a maga hatalmas eszével: ő nem mondja, hanem cselekszi az Ént. [...] A teremtő test teremtett magának szellemet, hogy keze legyen akaratának.” Friedrich Nietzsche, *Így szólott Zarathusztra*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 41. sk. o.